

Bjerkreims innsats i frihetskampen

av
Sigurd Eikeland

Her skriv Sigurd Eikeland om da han var med og tok imot fanger som kom heim til Bjerkreim lørdag den 19. mai 1945. I det fine vårværet hadde det samlet seg en respektabel menneskemengde som ville hilse slekt og venner velkommen heim. En lang bilkolonne pyntet med vårens farger og smellende flagg rullet gjennom bygda. Det ble et triumftog som lenge vil minnes.

Bjerkreimsbuer fotografert i Vikesåkrossen i mai 1945 da de kom heim frå Grini.

I løpet av det siste året har vi stadig hørt rykter fra Bjerkreim: I dag tok de den og den. – I går stakk han av. – Det spurtes om veritable slag der oppe så tyskerne sytte med å reise gjennom bygda.

Hva er det som foregikk? Ingen kunne eller våget å gi svar. Folk var oppskremt. Gestapo drog som svartedauen gjennom bygda. Tyske jernhæler trampet på jakt etter fredelige mennesker. Men bygdefolket listet seg stille avgårde – til skog og hei. De ble okkupasjonstidens fredløse – . De gled inn i heimefrontens hardbalne rekker.

HEIMKOMSTEN

Nå er det tyske brøl stilnet av, og fanger og rømlinger vender tilbake. Stavangerens medarbeider var lørdag til stede da hovedsvermen av fanger kom heim til Bjerkreim. I det lune vårværet hadde det samlet seg en respektabel menneskemengd som ville hilse slekt og venner velkommen heim. En lang bilkolonne pyntet med vårens farger og smellende flagg rullet gjennom bygda. Overalt ble den møtt med en storm av begeistring. Det ble et triumftog som lenge vil minnes. Det var en av de riktig store dager.

De heimvendte var nok trette, men glade og fornøyde som aldri før. De ble hyllet med sang og hurrarop, og fangene svarte med Grini-sangen. Mange av rømlingene var og møtt opp med heimefrontens armbind.

Bjerkreim var godt representert på Grini. – Det kom nesten daglig bygdefolk så vi kunne godt dannet et Bjerkreimslag der borte, som han sa en av dem. Av bygdas 2000 innbyggere har omlag 100 vært fengslet eller rømlinger. Det må sikkert være «landsrekord» i sitt slag.

Jeg skal nå lette litt på det sløret som har skjult begivenhetene her oppe. Ikke slik å forstå at personene som er valgt som intervjuobjekter skal framheves til forkleinelse for de andre. De fleste har nok minst like eventyrlige opplevelser å fortelle om. Men det er jo uråd å få med alle. Tanken var å gi et tverrsnitt gjennom de begivenheter som førte til den tyske terror her oppe.

Det kan med en gang slås fast at det var hjelp til engelske spioner som satte skredet i gang. Mange av spionene var riktige «størrelser» på området. Folk såg det som sin plikt å yte sin del til å få «pakket» ut. Og snøballen økte. Den fikk slike dimensjoner at gardene holdt på å bli avfolket.

Av de heimkomne merker en seg tre typer: De «bleike» fra Møllergata. De nummererte fra Grine, og de brunbarka rømlingene.

Jeg husker en av de «bleike» i flokken, det er meieribestyrer Alsaker. – Hva var det De kom inn for? – Å det var hjelp til flyktninger, smiler han fornøyd. Først satt jeg en tid i Stavanger, men så ble jeg overført til Møllergata. – Friheten var vel stor der? – Det var 10 minutter hver søndag i luftegården, ellers fikk jeg inntrykk av at Møllergata var en stasjon mellom Grini og Tyskland.

En av de familiene som har vært hardest ramt er handelsmann P. H. Vinningland. Han selv og datteren havnet på Grini. To av svigerdøtrene satt en tid i Stavanger. De 3 sønnene måtte gå i dekning. Kona hans døde nylig og ble begravet to dager før kapitulasjonen.

Jeg møtte hr. Vinningland utenfor butikken. Han er i 70-års alderen. Ryggen er litt bøyet og ansiktet virker noe forslått og herjet. Vi kom i drøs og det merkes snart at han er i besittelse av en kraft og begeistring som har holdt han oppe i denne tunge tida.

HVORDAN RASET BEGYNTE

– Hvordan kom De egentlig i forbindelse med heimefronten? – Det begynte for omlag to år siden, forteller han. Jeg ble vekket en natt av noen som banket på døra. Det var Alf Aakre fra Egersund som spurte om jeg kunne gjemme noen karer en tid. Det viste seg å være 10-12 mann, noen av dem i engelsk uniform. Jeg var selvfølgelig straks villig, og vi ble enige om at de skulle

holde til i en hytte på garden Vinningland. Der var de en hel uke, og jeg holdt dem med matvarer og forskjellig annet utstyr. Vi kjørte det dit med bilen, og denne hytta har siden aldri blitt oppdaget, den har ofte huset flyktninger.

– Hadde mennene sender? – Jada, tenk ikke det. Og de var i virksomhet hele tida. Men en natt marsjerte de nedover mot kysten og seg avgårde med en motorskøyte til England. Det var fra Helvikdistriktet de startet. Telegrafisten var igjen, og noen dager seinere kom det melding om at de var over.

P. H. Vinningland

Imidlertid ble sønnene mine mistenkt og måtte skjule seg i fjor vår. Sverre kom seg over til England nyttårstider og sitter nå på et ubåtkontor i Skottland. De to andre har virket her i Rogaland. – Og så kom turen til Dem. – Ja, men det var for annen hjelp og. Først satt jeg en tid i Stavanger, men så hadde noen røpet at jeg hadde to radioer. Den ene var oppbevart i butikken, smiler han. Så til slutt havnet jeg på Grini, og hit kom også datteren min. Vi smuglet brever til hverandre og stod på denne måten i stadig kontakt med hverandre.

– De slapp jo ut noen dager før de andre, var det grunn av sykdommen heime? – Ja, endelig fikk jeg reise, men da jeg kom til Moi fikk jeg høre at hun (hans kone) var død og skulle begraves neste dag. Jeg kom altså heim til begravelsen. – Angrer De på det De har gjort når De tar alt i betraktning? Han smiler overbevisende. – Angrer nei, jeg skulle gjort det samme ti ganger opp igjen, bare mye bedre.

De to sønnene Harald og Trygve, kommer nå til, begge med heimefrontens gule armbind. De er blitt brune og markerte etter livet i skog og mark. – Hvor har dere holdt til siden flukten? – Det er helst østover, svarer Harald, i Helleland, Heskestad og Lund. I fjor sommer lå vi i leiren straks oppe ved Gjedrem.

SPIONLEIREN PÅ GJEDREM

Denne er godt kjent fra ryktene, og Harald Vinningland forteller nå om livet der. – Etter en del flakking slo vi oss til i en teltleir sammen med noen andre karer. Leiren lå bare et par hundre meter fra riksvegen ved Gjedrem. Vi hadde 3 telt og plenty våpen og annet utstyr. Der lå vi godt skjult i et skogholt bakom en fjellknaus. Otto Olsen fra Stavanger var der og. Men da han ble fakkert ved Ålgård, rømte alle på Vaule. Noen av dem kom hit. Vi var da 19 mann i alt. Gestapo fikk tvunget Olsen til å røpe leiren, og da stod «slaget ved Gjedrem».

En tysker ble hardt såret, og da satte anføreren i et stygt hyl og tok til beins. Men de kom igjen fra to kanter. Vi fann det da klokest å stikke av. – Men dere kunne vel skutt ned alle sammen?

– Ja fint-fint, men på grunn av de strenge represalier lot vi det være. Vi skjød bare skremmeskudd og kom oss vekk. Teltene og mye utstyr lå igjen. – De var heime ofte i denne tida? – Å ja, vi lurte oss heim om natta og provianterte og annet. – Og etter «slaget»? – Ved Gjedrem kom Sverre fra oss. Jeg tok østover.

– Det var vel en strid tørn å streife omkring ute vinterstider? – Ja av og til kunne det være surt, men i matvegen var vi alltid godt forsynt. Alt var ualminnelig godt organisert så vi visste alltid hvor vi skulle henvende oss uten å bli røpet. – Men med hus og andre ting? – Vi bygde oss hytter av kryssfiner og huntonittplater på heiene når der ikke var annet. – Var dere ute for tyskerne flere ganger? – Ja, en gang på heia mellom Heskestad og Sirdalen var vi hardt ute, men kom fra det og. – De nevnte Otto Olsen, hva vil De si om ham? – Han var en ualminnelig smart kar. På en uke var han mann for å senke 8 tyske båter med sendingene sine.

Harald Vinningland mener for øvrig at hadde ikke heimefronten vært, ville det blitt mobilisering. Kanskje har han rett. Rimelig er det i hvert fall at tyskerne ikke ville lagt ned våpna uten sverdslag hvis vi ikke hadde hatt en væpnet folkefront.

Til slutt sier han at guttene ute i skog og mark var blitt så forbannet på tyskerne at hadde det blitt invasjon og kommet til kamp, skulle det blitt heit for dem. Hadde de heist kvitt flagg ville det vært vondt å la være å skyte.

Siden fikk jeg høre at han påsketider hadde vært heime en heil uke. Nylig var han på ny heime og våket over den syke mor sin et par netter. Da hun ble begravet satt han og broren Trygve på en fjellknaus et stykke fra som tause tilskuere – – .

Harald Vinningland var og med som kjentmann i den gruppen som brente AT-leiren i Bjerkreim. De lå et par netter i en hytte i nærheten og ventet på at vinden skulle snu så ikke annen bebyggelse skulle stryke med. Blant bygdefolket er det mange som fordømmer denne bedrift på grunn av den materielle skaden. Men en ordre er en ordre.

Mannen som eier grunnen på Gjedrem der teltleiren lå heter Albert Gjedrem. Han forteller episoder fra den spennende tiden da han fungerte som vert for flyktningene. Leiren lå der i flere måneder og ingen av naboene hadde anelse om hva som foregikk. Når han skulle bringe mat til dem, tok han maten i bøtter som om det var sauemat han var ute med.

Albert Gjedrem

Den dagen Gestapo kom var Gjedrem oppe i marka i nærheten av leiren. Sønnen Vilhelm kom springende heseblesende og ropte «Nå kjæme dei». – Jeg hadde en stor pengesum på meg, forteller Gjedrem, om lag 15.000 kroner som tilhørte leiren. Finner de pengene på meg blir jeg sikkert tatt for engelsk spion. Lynsnart slengte jeg pengeboka under en stein. Straks etter stod de der: Hölscher, hans høyre hånd Wikstrøm, et par tyskere til og Otto Olsen. – Bara tilstå, sa Olsen, jeg har måttet røpe alt sammen.

Både jeg og sønnen kom til Grini. Derfra sendte jeg brev heim og forklarte om en viss stein i marka. «Se godt etter under den steinen, for sauene setter seg alltid fast der», skrev jeg. Etter

møysommelig arbeid ble endelig steinen og pengeboka funnet. – Ble De mishandlet noen gang?
– Jeg fikk lungebetennelse i vinter og det ble tatt røntgenbilde av brystet, og da viste det store brester i brystbeinet etter slag.

Natten etter at Otto Olsen var fakkert rømte to hele familier, i alt 16 personer, på Vaule fra gårdene sine. De slapp ut dyra og drog avgårde. Ingen visste eller turde si hvorhen. Noen kom til leiren på Gjedrem, andre fikk gjemme seg i noen løer på Svela. Men Gestapos arm var lang. De kom på sporet og kringsatte løa til Eivind Svela. Først løste de skremmeskudd, men da ingen kom ut satte de fyr på.

– Det var fælt å stå og se på og ingen ting kunne gjøre, sier lensmannen Ketil Gjedrem. Da taket raste ned kom flyktningene ut med hendene over hodet. De ble sammen med Eivind Svela utsatt for en fryktelig tortur. Skriken kunne høres mange kilometer. Ved brannen brente 3 værere inne, resten av besetningen ble berget.

Ved flere anledninger ble der truet med å svi av hele gården hvis de huset flyktninger. Denne trussel har stadig hengt over

TORLEIF GÅSLAND, BÆRLAND

Gården Bærland ligger litt bortgjemt imellom noen knauser. Rundt omkring er det frodig storskog. Ja, mange trær er så store at de kan ikke skjæres på den elektriske saga han har fått seg. Ur og fjellholer er der nok av. Et eldorado for flyktninger.

Jeg sitter i den gjestfrie heimen deres og hører dem fortelle. Få har som disse fått føle de tyske sporhunder i uniform, føle både på kropp og sjel. Men tvers gjennom beretningen går som en rød tråd hatet til tyranniet. Hatet til dem som var den indirekte årsak til at frihetselskende landsmenn måtte leve som fredløse villmenn i skog og mark.

Men det merkes også en inderlig glede og stolthet over at de klarte å ta Hitlers bødler ved nesen så mang en gang. Det er fantastisk som Gåsland og kona hans har operert der oppe på garden sin, de har brukt en strategi som den beste general kunne misunne dem.

Selma og Torleif Gåsland

– Hvem var den første «store» flyktning som bodde her? Jeg retter spørsmålet til fru Gåsland, forhenværende jordmor Selma Fuglestad. – Det var løytnant Øvregård som kom her i 1942. Han var innblandet i den Televåg-affæren og etterlyst av politiet over hele landet. Her bodde han lenge og ingen fikk nyss om det. – Hadde Øvregård radiosender? Fru Gåsland smiler lurt idet hun vender seg i døra: – Han puslet med noe i elleve tida om kvelden som jeg ikke hadde greie på. – Hvem var neste mann? – Det var Erling Myge fra Hillevåg med dekknavnet «Oskar». Han kom i mars 1944 og gikk her åpenlyst mellom alle folk som trodde han bare var gardsdreng her. Så kan jeg nevne to med dekknavn «Artur» og «Reidar», det var de to fra hytta i Lutsivatnet.

Hun forteller nå om en gang da Gestapo kom. Mange fra Vaule, deriblant kvinnfolka hadde skjult seg i skogen. Mannen hennes var og med. Tyskerne satte to sjåfører til å passe på henne mens de gikk til skogs for å lete.

Men hun snek seg ut, fikk tak i de to barna og satte avgårde for å varsku om faren som truet. Omsider kom de sammen etter mange viderverdigheter inne i den tykkeste del av skogen. Og her ble det holdt krigsråd. Hun og barna og noen andre tok nordover og ville prøve å få hus på nordgardane. Dette var i oktober måned og svarte kvelden. Kaldt og skoggreregn. Men folk var vettskremt. De stod bare og tropet av redsel. Ingen ville gi husly.

– Så satte vi oss på en stein, forteller hun, og bredde de få klærne vi hadde med oss over barna, og slik sovnet de på steinen. Ja det var fælt. Dagen etter fikk jeg dem inn på Birkeland hos bror min. Noen av oss tok nordover til Gjestal og fikk oss hus der, bl.a. hos lensmann Søyland. Andre kom seg til Stavanger og derfra via Oslo over til Sverige. Jeg reiste heim igjen etter en uke og har siden vært heime. Sjåførene tagde stille for å berge seg sjøl.

Nå er det mannen sint tur til å fortelle. – Sigurd Vaule og jeg tok sørover. Rodde over Ørdsalsvatnet og tok videre over Helleland til Heskestad. Der lå vi ute en natt og slik har jeg aldri frosset før. Så tok vi inn på gården Birkemo og fikk der en hjertelig mottakelse. De sa vi kunne være så lenge krigen varte. Vi ble så taknemlige at det var vanskelig å finne ord for det. Der var jeg like til jul da jeg lurte meg heim igjen.

– Var tyskerne på spor etter dere der borte? – Ja en gang kom de inn og skulle undersøke. Vi lå stille på loftet. Jeg tok peiling på et stort tre utenfor å tenkte å forsøke et tigersprang. Men heldigvis begynte de å hamstre og undersøkte ikke ovenpå. Det var i det hele et godt middel til å få dem vekk på når tampen brann. Heime hos oss stjal de flekk og en mengde annet.

Gåsland gir oss en skildring av tiden etter jul. – Vi har et hemmelig rom under golvet her som har skjult mange. Nedgangen er under linoleummet der borte. Eldste sønnen vår var gjømt der en gang. Gestapo stod over hodet hans og truet og skulle ha tak i ham. Gutten hørte alt sammen. De var ute og lyste gjennom muren, men forstod ingenting. Der inne var radio og, smiler Gåsland.

En annen gang fikk Jonas Vaule og jeg såvidt komme oss inn i et hemmelig rom i løa før tyskerne som raserte stod utenfor. De skjøt med revolveren rundt beina på sønnen min så kulene spratt tilbake og knuste vinduer i huset. Men gutten tagde stille. En annen gang stod jeg ansikt til ansikt med en tysker inne i skogen bare 5-10 meter fra hverandre. Det som berget meg var at han bøyd seg ned for å klappe hunden min, og imens krøp jeg usett bort. – De skal ha noen hemmelige hytter og? – Ja jeg har to som er bygd etter jul. Den ene står i nærheten av saga og den har elektrisk lys innlagt. Den er bygd direkte på noen trestammer og nesten umulig å få øye på. Da Sigurd Vaule ble fakkert i Oslo måtte han røpe den. Det falt visst tungt for tyskerne å se pappen på veggene dekorert med «velsignelser» over Hitler og Quisling, for de satte fyr på den, men tømmeret var så rått at det brant ikke.

Den andre hytta ligger der borte, sier han, og peker bort i en ur et par hundre meter fra garden. Den har jeg vondt for å finne igjen sjøl når det er litt mørkt. – Skulle vært moro å hatt et bilde av den hytta, sier jeg. – Bilde, han skoggreler, det ville bare syne en stor einer på det bildet. – Ja det var en fæl tid, sier nå kona hans. Når snekkerne var her og bygde det nye huset måtte ikke de ane noen ting. Mens de satt og spiste måtte jeg renne til skogs med mat til alle flyktingene. Vi hadde 17 flyktinger i kost i disse åra.

Jeg spør nå Gåsland hva han har foretatt fra jul og fram over våren. Jeg har hogd ved og knott når jeg følte meg litt sikker. Og i vårvinna hadde jeg en mann sittende på en fjellknatt som utkikk mens jeg arbeidet i vinna. – Det kunne vel hende der ble komiske situasjoner og? – Ja en gang jeg skulle legge meg så vi plutselig lyset av en bil som kom. – Spring, spring, ropte hun. Jeg fikk ikke riktig underbuksa på meg i farten og ville tatt avgårde naken, men så var det bare Vinninglands-karene som kom.

Samtalen kom nå inn på Otto Olsen, og Gåsland forteller en nesten utrolig historie. Olsen lå på Hovlandstølen med radiosenderen sin. Huset ble seinere brent av tyskerne. Der satt han på

Bokkeknuten med en svær kikkert og speidet ut over sjøen. Når tyske båter passerte, sendt han straks melding til England, og en stund etter kom fly og søkte båtene.

Vi står utenfor og betrakter det nye draustelige våningshuset som er kommet under tak. Tømmeret har han selv hogd og saget i egen skog. Så ble det fraktet til Sandnes og høvlet. Et dristig foretagende. Men dristighet er det som preger mann og kone. – Og nå tar de fatt på fredelige oppgaver igjen? – Ja nå skal jeg til å bygge treskofabrikk, så får vi se etter hvert.

HEIMEFRONTEN OG BØNDENES KAMP

Dette var litt om noen av de kvinner og menn som har gjort sin innsats i denne ulvetiden. Der kunne nevnes mange flere. På Grøtteland lå løytnant A. Espedal i en hytte i 7-8 måneder og organiserte og bygget ut heimestyrkene. Engelske fly var flere ganger over bygda og slapp ned våpen og utstyr. Folk forstod godt faren men vek ikke unna for ansvaret.

Bjerkreim puster lettet ut. Men det er en alminnelig mening blant folk der at en opprensning må til innen bygden. Angivere i fåreklær har lusket omkring og smisket både for tyskere og quislinger. De bør ikke få dø i synden.

Bjerkreim har fått ord på seg for å drive svartebørs. Mange bryllupsmiddager i Stavanger er nok kommet fra Bjerkreim, og mye smør har gått samme vegen. Denne trafikk har mange formidlende omstendigheter. Men når trafikken har vært drevet med tyskerne er der ingen. Disse folk bør ikke glemmes. De har stelt seg verre enn mange quislinger og bør selv komme innenfor murene.

La heller ikke heimefronten bli tilsølt av snyltere. De rette heimefrontfolk er de som virkelig har våget noe. Våget heim og familie, ja med selve livet som innsats. Det er disse vi skal hedre og minnes. De vil få sin plass i Norgeshistorien som kjernen av det beste i folket vårt under den lange fem års natta.

Denne artikkelen stod i Stavangeren 24. og 26. mai 1945.

Sigurd Eikeland, Bjerkreim skreiv artikkelen for avisa.
Da arbeidet han som meierist på Ålgård.

Bildene er henter fra heftet:
Det hendte i Rogaland, av Bernh. Lund.

Aaland Gård, januar 2014
Paul Tengesdal